In het land van Brederode

Historisch Tijdschrift voor het Land van Vianen

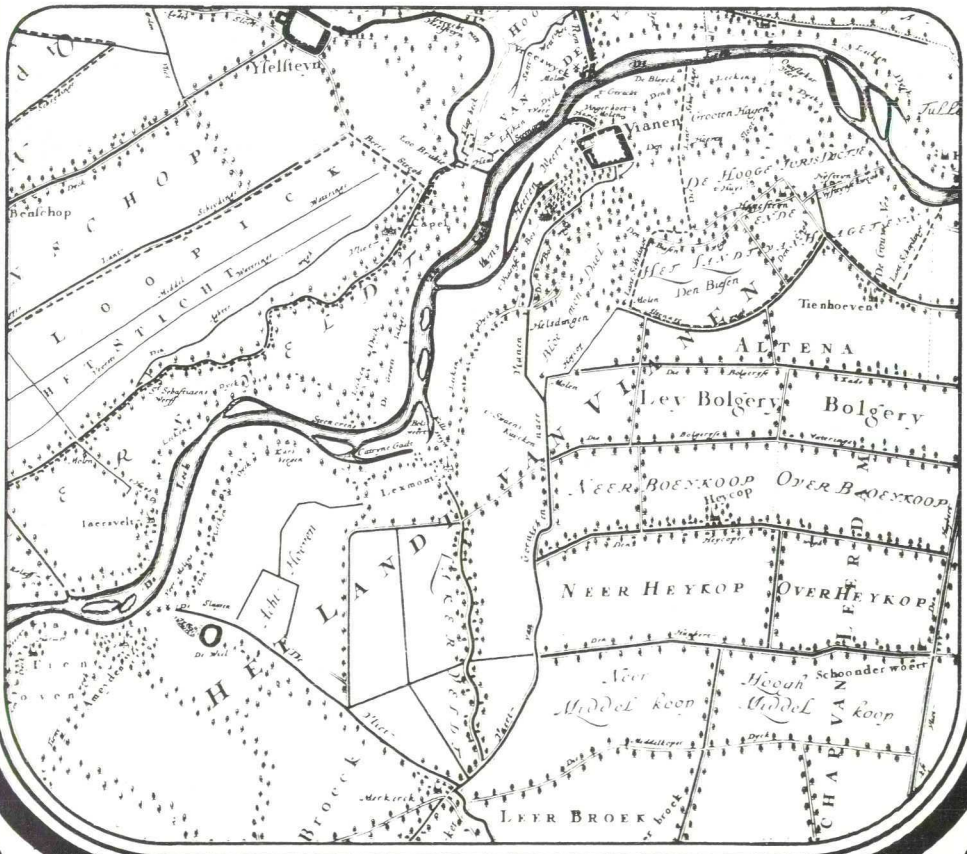

3e Jaargang nr. 1 - 1978

Uitgave: Historische Vereniging „Het Land van Brederode"
Sekretariaat: A. C. N. Koenhein, Lijsterbesstraat 1, Vianen
Telefoon 03473 - 1247
Redaktie: N. J. Maarsen, Hazelaarstraat 38, Vianen
Druk: Drukkerij Crezée Ameide b.v., Ameide

INLEIDING

In het voor u liggende nummer van ons tijdschrift stelt allereerst de heer Leeuwenberg u weer een prent voor, afkomstig uit de kollektie van de Vereniging (is het u bekend dat de konservator, de heer Koenheim, zeer dankbaar is voor elke schenking die de betekenis van de kollektie vergroot?).

Vervolgens zet de heer Heniger zijn serie over Middeleeuwse heren van Vianen voort met een artikel over Willem van Duivenvoorde, de man van Heilwich (of Heilwijf), die in 1334 over Vianen regeerde. Van dezelfde hand vindt u een lijst van Viaanse heren van ca. 1250 tot 1725, benevens een genealogie (waaruit u kunt konkluderen dat we nog heel biografietjes voor de boeg hebben).

De kern van dit nummer wordt gevormd door een uitvoerig artikel, dat mevrouw Stouten wijdde aan de 18e eeuwse predikant, dichter en politicus van Viaanse afkomst, Willem Anthonij Ockerse.

In ons eerste nummer van de jaargang 1977 (helaas ongedateerd) schreef de heer Gosman een artikel over La Fayette en Vianen. De heer Monster, een "buiten" lid van de Vereniging (hij woont in Canada), schreef ons n.a.v. dit artikel een brief. Daar de inhoud ons van meer algemeen verenigingsbelang toeschijnt, wordt deze brief nagenoeg geheel afgedrukt.

Daarmee sluit dit nummer. Tevens sluit ik hierbij mijn korte carrière als eindredakteur van "In het land van Brederode" af. Aktiviteiten op het terrein van de gemeentepolitiek maken het mij onmogelijk dit werk voort te zetten.

Allen die mij bij dit werk hielpen, dank ik hartelijk.

N.J. Maarsen

Deze fraaie afbeelding uit de eigen verzameling van de vereniging geeft een karakteristiek beeld van de oude binnenstad dat de voetganger of de fietser van vandaag, komend vanuit de Julianastraat, niet onbekend zal zijn. De kerk is weinig veranderd sinds zij na de brand van 1540, toen een gedeelte van de stad mede in de as werd gelegd, weer is opgebouwd. Dat de bouwmeester Cornelis Frederiksz. van Montfoirdt een hooggewaardeerd vakman was, bewijst zijn betrokkenheid bij de bouw van diverse andere kerken, zoals de St. Janskerk te Gouda, die in 1552 eveneens afbrandde. De kerktoren wordt enigszins aan het oog onttrokken door de landpoort, die spijtig genoeg rond 1870 is afgebroken. Een dergelijk lot is de poort aan de noordzijde van de Voorstraat,

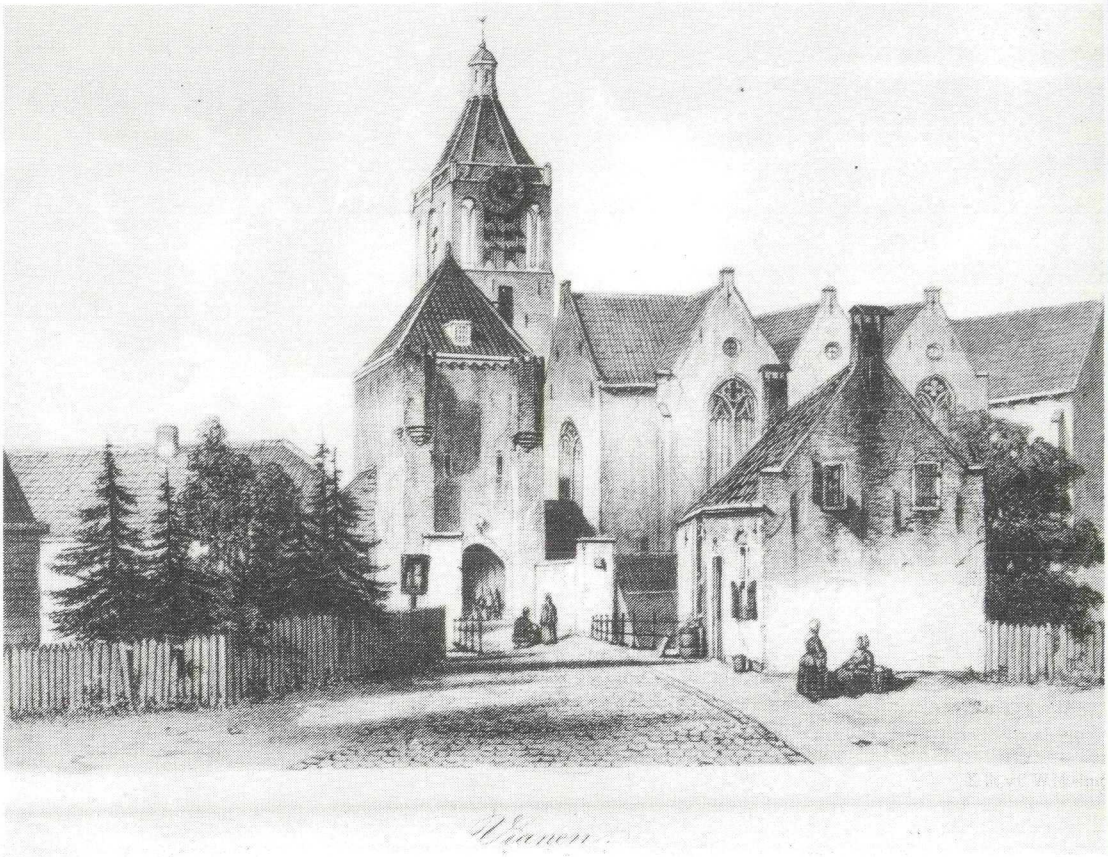

Gezicht op de landpoort met de N.H. kerk gezien vanuit het zuiden.
Kleurenlithografie door C.W. Mieling, eerste helft 19e eeuw.

de Lekpoort, gelukkig bespaard, nadat enkele geschrokken burgers aan de alarmbel hadden getrokken.

In de landpoort - evenals in de Lekpoort - was op de eerste verdieping een ruimte als gevangenis ingericht. Heel wat ter dood veroordeelden hebben hier hun galgemaal opgediend gekregen. De exekutie zelf had meestal plaats in het midden van de Voorstraat, niet ver van het stadhuis, de overige burgers "tot exempele dienende".

Uit een ordonnantie op het sluiten van de stadspoorten van 1703 blijkt dat gedurende de winter de poortwachter bij het luiden van het poortklokje - hoe laat dat is wordt niet vermeld - de hoofdpoort dient te sluiten tot de volgende morgen 6 uur. Het clinquet, een kleine deur in de hoofdpoort mag nog tot 10 uur 's avonds en vanaf 4 uur 's nachts door laatkomers of vroege reizigers worden benut. Voor het openen van de poort na sluitingstijd worden verschillende tarieven berekend, al naar gelang men te voet, per wagen of per sjees de stad in of uit wil. Burgers van de stad betalen ten alle tijde

half geld; vroedvrouwen en pachters van de belastingen op bier en wijn zelfs niets. Bedelaars, vagebonden en andere suspecte figuren worden na sluiting der poorten niet binnengelaten.

H.L.Ph. Leeuwenberg

WILLEM VAN DUIVENVOORDE

Een uitzonderlijke figuur in de geschiedenis van Vianen is Willem van Duivenvoorde, de stichter van deze stad. Voor alles staat hij echter bekend als de eerste grootkapitalist van de Nederlandse Middeleeuwen. De rijke bezittingen die hij tijdens zijn leven wist te vergaren, vormden de grondslag van het fortuin van de latere Oranjes.

Willem was, anders dan de Beusinchems,een Hollandse edelman, wiens belangen meer in de westelijke en zuidelijke Nederlanden lagen. Hij bestuurde Vianen in de jaren 1333-1351, niet uit eigen recht, maar als echtgenoot van Heilwich, vrouwe van Vianen. Over Heilwich zelf is nauwelijks iets bekend; zij stond geheel in de schaduw van de reusachtige figuur van haar man.

Willem is omstreeks 1290 geboren als bastaardzoon van de Hollandse ridder Philips van Duivenvoorde. Hij stierf op 12 augustus 1353. In zijn jeugd droeg Willem de merkwaardige bijnaam "Snikkerieme" (roeispaan). Zijn onechte geboorte is misschien de aanleiding geweest, dat hij van jongs af aan geïnteresseerd was in de geldhandel, een bezigheid, waarop de edelen volgens de zeden van die tijd met minachting neerzagen. Hij leende geld uit tegen tien tot dertig procent rente en wist zodoende een klein vermogen op te bouwen, dat hij vooral belegde in de zeer winstgevende zoutindustrie in de moerassen bij Geertruidenberg. Dankzij familierelaties drong hij al jong door tot het hof van graaf Willem III van Holland. De graaf taxeerde het financiële talent van Willem op zijn juiste waarde en benoemde hem in 1317 tot zijn kamerling. Als kamerling was hij belast met de persoonlijke zorg voor de graaf, bewaarde het geheimzegel en waakte over diens schatkist. Hij was de voornaamste tussenpersoon bij audienties en regelde verder alle officiële plechtigheden. In deze functie won hij het vertrouwen van Willem III, die hem opnam in de grafelijke raad. In dit college ontplooide Duivenvoorde tevens zijn diplomatieke gaven. Hij groeide uit tot een van de steunpilaren van de grafelijke regering. Er ging bijna geen gelegenheid voorbij, of de graaf vroeg "onse camerlingh" om advies en medewerking. Omgekeerd heeft de graaf hem rijkelijk beloond met goederen, zoals de kastelen van Strijen en Kapelle aan de IJssel.

Een belangrijke opdracht aan Duivenvoorde was de bouw van het kasteel van Geertruidenberg (1323), de sleutelvesting van Holland tegen Brabant; Willem

werd er slotvoogd. Van hieruit kreeg hij grote belangstelling voor het aangrenzende Brabant. Hij zag daar kans om grote delen van zijn fortuin te beleggen in uitgestrekte goederen. Op den duur was zijn rijkdom zò groot geworden, dat zijn heer en meester, de graaf van Holland, op diens reizen naar zijn andere graafschap Henegouwen vrijwel uitsluitend over Duivenvoorde's land trok en onderweg in diens kastelen en huizen logeerde. Net als in Holland kreeg Willem ook in Brabant veel invloed op de regering. Brussel, de hoofdstad van Brabant, werd zijn nieuwe thuis en hij bouwde er in 1342-1345 op de Koudenberg de kern van het beroemde Hof van Nassau, waar later Willem van Oranje vertoefde, als hij voor staatszaken in die stad verbleef. De belangrijkste bezitting van Duivenvoorde in Brabant was ongetwijfeld de baronie van Breda. Daar, halverwege Geertruidenberg en Brussel, stichtte hij in 1350 het fraaie kasteel van Breda, later de woonplaats van de Oranjes.

Duivenvoorde's aspiraties reikten verder dan Holland en Brabant. Ook op het internationale vlak deed hij van zich spreken. Hij wordt beschouwd als een grote motor van de anti-Franse politiek van de Hollandse graaf en de grondlegger van het verbond met Engeland. Duivenvoorde ook was dankzij zijn rijkdom de financier van de grootscheepse Engelse invasie, waarmee in 1337 de verwoestende Honderdjarige Oorlog tussen Engeland en Frankrijk begon.

De combinatie van financier-politicus-kapitalist van grote allure trok talloze lieden aan, die rond hem de Duivenvoorde-clan vormden en die het tijdens de Hollandse graven Willem III en diens zoon Willem IV voor het zeggen hadden. Zijn tegenstanders, vaak leden van de oude adel, werden in de hoek gedreven, waar de klappen vielen. Zonder het te willen of te beseffen, legde Duivenvoorde mede de basis voor de moordende partijstrijd die later Holland en de aangrenzende gewesten zou teisteren: de Hoekse en Kabeljauwse twisten.

Wat had nu een man van dergelijk kaliber in Vianen te zoeken? Als wij kijken naar de algemene situatie in de Lekstreek, dan zien wij, dat graaf Willem III vóór 1327 heeft ontdekt, hoe daar de machtsverhoudingen in elkaar staken. De gebieden van IJsselstein, Vianen, Hagestein en Culemborg, die zo prachtig op een rijtje lagen en tesamen de zuidgrens van het bisdom van Utrecht vormden, waren leengoederen van de heer van Kuik. Wij weten uit de vorige aflevering van dit tijdschrift, dat de Hollandse graaf er in slaagde om de Kuikse leenheer uit zijn rechten te kopen. Maar er deed zich nog een erg toevallige omstandigheid in die gebieden voor, die schitterende vooruitzichten bood voor een huwelijkspoliticus als Willem III. De edelen, die IJsselstein, Vianen en Hagestein in bezit hadden, hadden geen erfzonen, maar alleen erfdochters. Lag het niet voor de hand om zijn heerschappij over deze streken te verstevigen door die erfdochters met enkele van zijn eigen, vertrouwde Hollandse edelen te laten trouwen? Zo trad Margriet van Hagestein omstreeks 1320 in het huwelijk met Hendrik van der Lek (uit de Krimpe-

ner waard) en Guyotte van IJsselstein in 1330 met Jan van Egmond (uit Noord-Holland). Daar tussen in, in 1326, huwde Heilwich, erfdochter van Zweder II van Vianen, met de machtige kamerling Willem van Duivenvoorde. Een bezwaar mocht zijn, dat Willem een bastaard was, waardoor de eventuele kinderen uit dit huwelijk niet van hun vader zouden kunnen erven. Dit foutje in de regie werd recht gezet door de Duitse keizer Lodewijk van Beieren, een schoonzoon van Willem III (!), die in 1329 de geboorte van Duivenvoorde wettigde. Helaas is deze knappe politieke manoeuvre zonder veel resultaat gebleven, want zowel Margriet van Hagestein als Heilwich van Vianen kregen geen kinderen.

Vroeger is al ter sprake gekomen, dat Willem geen rijk huwelijk heeft gedaan. Zijn schoonvader zat in ernstige financiële moeilijkheden en Willem moest veel beredderen voor zijn Viaanse familie. Toen is ook verteld, dat hij zich bemoeide met de traditionele politiek van zijn schoonfamilie: roeren in de problemen van de Utrechtse bisschop, met de stilzwijgende instemming van graaf Willem III.

Willem heeft de dood van zijn schoonvader Zweder II (in 1333) afgewacht om een plan uit te voeren, waarvan hij veel verwachtte. Hij had zijn zinnen gezet op de verheffing van Vianen tot stad, in de hoop een deel van de tanende glorie van de handelsstad Utrecht tot zich te trekken. Ook Willem III was er veel aan gelegen, dat hier, op de nieuwe grens van zijn gebied, een vesting van betekenis zou ontstaan. In de jaren 1335 en 1336 stelden beide Willems een vijftal oorkonden op met het doel de grondslagen voor een stedelijke samenleving in het Viaanse land te leggen. Op 10 januari 1335 kregen de Vianezen vrijheid van tol in Holland, Zeeland en West-Friesland, een soort belastingconcessie dus. Op 18 december van dat jaar paalde Duivenvoorde het rechtsgebied van de nieuwe stad (de zgn. stadsvrijheid) af; het zou zich uitstrekken vanuit de Lek tot aan de Biezenweg en vanaf de grens van Vianen en Hagestein tot aan de "Monicstege" (Monnikenhof?). Binnen dit vrij omvangrijke gebied zou het nieuwe stadsrecht gaan gelden. Tevens droeg Duivenvoorde de rechten van de heer van Vianen op de jaarmarkten en de wekelijkse woensdagmarkt over aan de bewoners. De graaf bevestigde de stadsvrijheid op 24 juli 1336. Als sluitstuk kondigden Willem van Duivenvoorde en Heilwich van Vianen op 22 september 1336 de stadsrechten af. Ook de verhouding tot de naburen werd geregeld. Op 27 februari 1336 werd de "Ening" tussen de landen van Vianen en Hagestein gesloten om een eerlijker rechtsvervolging van de inwoners over en weer te verzekeren.

Willem heeft veel aandacht aan de opbouw van de nieuwe stad besteed. Hij ontwierp de verdedigingswerken, de grachten en de muren, en hij was ook de man die in grote lijnen het huidige stratenpatroon en de perceelverdeling van de stad bedacht. Hij bevorderde ook, dat de kapel van Vianen bij het oude slot werd uitgebouwd tot een kerk. De bouw van de monumentale kerktoren werd tijdens zijn re-

gering begonnen. Op 8 februari 1345 kreeg hij gedaan, dat de kapel tot parochiekerk werd verheven, al bleef zij voorlopig nog onderhorig aan de moederkerk van Hagestein. De kerk van Vianen werd gewijd aan Maria ten Hemelopneming. Willem hield de touwtjes van de stad stevig in handen. Als stadsheer benoemde hij de voornaamste magistraten, hief verschillende belastingen, en het hofstedegeld (de erfpacht op de huizen) herinnerde de Vianezen er eeuwenlang aan, dat niet zij maar hun heer de stad geschapen had.

Willem verloor daarbij niet de kansen uit het oog om de macht van Vianen te vergroten. Toen Margriet van Hagestein omstreeks 1330 kinderloos gestorven was, kocht hij een deel van de heerschappij van Hagestein. Het leek er op, dat het land van Vianen, toen al, een flinke uitbreiding naar het oosten zou krijgen. Met zijn geld heeft Willem zelfs het kasteel van Hagestein weten te bemachtigen. Evenals voor Vianen verkreeg hij in 1335 ook voor Hagestein tolvrijheid, die een halve eeuw later het uitgangspunt van de stadsrechten van Hagestein zou worden. Maar nog in 1335 verkocht Willem om onbekende reden zijn aandeel in Hagestein weer.

De laatste levensjaren van Willem en Heilwich waren onrustig. De dood van graaf Willem III, in 1337, had Holland overgeleverd aan diens wispelturige en vaak overmoedige zoon Willem IV. Duivenvoorde probeerde, zo goed en zo kwaad als het ging, de jonge graaf te sturen, maar hij kon niet verhinderen, dat deze in 1345 een zinloze inval in Friesland deed, waarbij Willem IV met vele edelen bij Stavoren het leven verloor. In Holland ontspon zich een duel om de opvolging. Duivenvoorde en zijn groep steunden Margaretha, een zuster van de gesneuvelde graaf, in haar aanspraken. De tegenstanders schaarden zich om haar zoon Willem V. In 1350 brak de strijd uit, die wij de Hoekse en Kabeljauwse twisten zijn gaan noemen. Duivenvoorde, de leider van de Hoeken, verloor al zijn Hollandse bezittingen. Zijn aanhangers probeerden zich staande te houden in het door Willem gestichte slot van Geertruidenberg, dat zich echter in 1351 moest overgeven. Willem week met zijn vrouw uit naar Brussel, waar zij tot hunbeider dood woonden.

Willem heeft de bui zien hangen, want reeds op 3 juli 1350 stelde hij orde op zaken wat betreft zijn enorme nalatenschap. Het leeuwendeel van zijn goederen vermaakte hij aan zijn neef Jan van Polanen, een voorvader van onze koningin. Duivenvoorde had ook nog enkele bastaardkinderen, die hij niet onverzorgd heeft achtergelaten. Over de vererving van de heerschappij van Vianen had hij als "prinsgemaal" niets te zeggen. Die zou automatisch toevallen aan Heilwich's zuster Catharina van Vianen.

De jonge stad Vianen schijnt niet van de oorlog geleden te hebben, misschien omdat Heilwich reeds op 14 februari 1351 overleed en Vianen zodoende uit Duivenvoorde's macht raakte. Willem volgde haar twee jaar later, in 1353, in het graf. Beiden zijn in Brussel begraven. Tot aan zijn dood heeft Willem aan Vianen ge-

dacht en met trots zag hij terug op hetgeen hij daar tot stand had gebracht. Op zijn grafsteen las men nog in de 16e eeuw onder meer:

"Item deede vesten ende muren die stede van Vianen".

Literatuur:

J.W. Berkelbach van der Sprenkel, *Regesten van oorkonden betreffende de bisschoppen van Utrecht uit de jaren 1301-1340*, Utrecht 1937.

H.M. Brokken,'Willem van Duvenvoorde, politicus en financier', in: *Nationaal Biografisch Woordenboek* (België), deel 5 (1972).

J. Cuvelier, *Les orgines de la fortune de la maison d'Orange-Nassau. Contribution à l'histoire du capitalisme au moyen âge*, Bruxelles 1921.

B.J.L. de Geer, 'Rechten van Vianen', in: *Verslagen en Mededeelingen van de Vereeniging tot uitgave der bronnen van het oude Vaderlandsche Recht*, deel 2, 's-Gravenhage 1892.

F.W.N. Hugenholtz, *Ridderkrijg en Burgervrede. West-Europa aan de vooravond van de Honderdjarige Oorlog*, Haarlem 1959.

H.P.H. Jansen, *Hoekse en Kabeljauwse twisten*, Bussum 1966 (Fibulareeks 17).

H.J. Koenen, 'Willem Snikkerieme en zijn magen, of de opkomst der Polanen's', in: *De Wapenheraut*, 8 (1904).

F. van Mieris, *Groot Charterboek der graven van Holland en Zeeland*, deel 2, Leiden 1754.

C.L. Temminck Groll, 'De kerk van Maria ten Hemelopneming te Vianen', in: *Bulletin en Nieuwsbulletin Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond*, 6de serie, jaargang 10 (1957).

P.G.F. Vermast, 'De Heeren van Goye', in: *De Nederlandsche Leeuw*, 66 (1949) en 67 (1950).

J. Heniger

LIJST VAN DE REGERENDE HEREN EN VROUWEN VAN VIANEN

Huis Beusinchem ± 1250 - 1418

± 1250 - 1284/8	Zweder I van Beusinchem
1284/8 - 1318/9	Hubrecht van Beusinchem
1318/9 - 1333/4	Zweder II (overl. 4 dec. 1333?)
1333/4 - 14 febr. 1351	Heilwijf
1351 - 12 juni 1351	Catharina
1351 - 3 oct. 1352	Hendrik I
1352 - 21 aug. 1391	Gijsbrecht
1391 - 14 apr. 1417	Hendrik II
1417 - 1418	Johanna

Huis Brederode 1418 - 1573

1418 - 16 oct. 1473	Reinoud I (II) (geb. 1415)
1473 - febr. 1531	Walraven I (II) (geb. 8 jan. 1462)
1531 - 25 sept. 1556	Reinoud II (III) (geb. 4 sept. 1492)
1556 - 15 febr. 1568	Hendrik III (geb. 20 dec. 1531)
1568 - 1573	Johanna

Huis Bronkhorst

1573 - 28 apr. 1590	Geertruida

Huis Brederode (2) 1590 - 1684

1590 - dec. 1614	Walraven II (III) (geb. 1547)
1614 - febr. 1620	Walraven III (IV) (geb. 1596/7)
1620 - 3 sept. 1655	Johan Wolfert (geb. 12 juni 1599)
1655 - 1 juli 1657	Hendrik IV (geb. 28 nov. 1638)
1657 - 15 juni 1679	Wolfert (geb. 18 nov. 1649)
1679 - 27 nov. 1684	Hedwig Agnes (geb. 10 aug. 1643)

Huis Dohna 1684 - 1700

1684 - 1686	Karel Aemilius
1686	Diederik
1686 - 1700	Amelia

Huis Lippe 1700 - 1725

1700	- 1718	Frederik Adolf
1718	- 1725	Simon Hendrik (geb. 1694)

Zweder I van Beusinchem
(1248-1284), dood 1288

Hubrecht van Beusinchem
(1287-1318) ridder sinds 1289

Zweder II overl. 4-12-1333?
(1308-1334)
ridder sinds 1324

Heilwijf
(1326-)
x Willem van Duivenvoorde overl. 12-8-1353

Catharina

Hendrik I overl. 3-10-1352
(1324-1352) ridder sinds 1335

Gijsbrecht overl. 21-8-1391
(1351-1391)

Hendrik II ± 1357-
(1373-1417)ridder sinds 1392

Johanna overl. 1418
x Walraven I van Brederode
overl. 1-12-1417

Reinoud I (II) 1415- 16-10-1473

Walraven II 8-1-1462 -febr. 1531

Reinoud II (III) 4-9-1492 -
25-9-1556

Hendrik III
20-12-1531 - 15-2-1568

Johanna overl. 1573
x Joost van Bronkhorst-Batenburg.

Geertruida overl. 28-4-1590

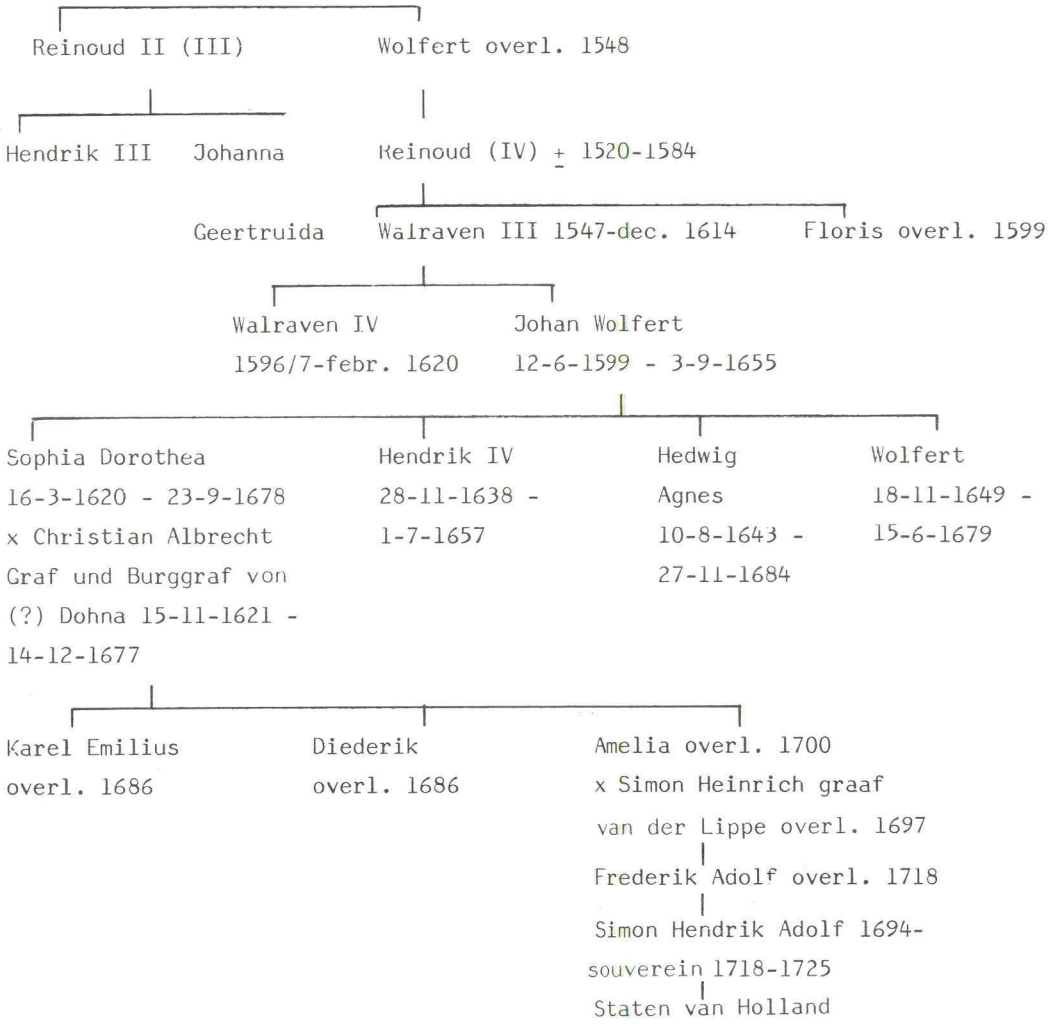

J. Heniger

WILLEM ANTHONIJ OCKERSE, EEN VEELZIJDIG MAN UIT DE ACHTTIENDE EEUW, GEBOREN TE VIANEN.

In het Vianen van het midden der achttiende eeuw heerste eenvoud en rust; "Vianen ten Zuidwesten van de Rivier de Lek, in eene aangenaame Landstreek, twee Uuren boven Utrecht gelegen, is een Oud Steedje, dog zeer regelmatig in 't vierkant gebouwd, met vier Poorten; de Lekpoort, de Landpoort, de Hofpoort en Oostpoort" zegt een tijdgenoot. In de stad telde men ruim 400 huizen, er waren naast een Rooms-Katholieke en een Hervormde, een Waalse en een "Joode" kerk, de stad bezat een Weeshuis en een Oude-mannen-en vrouwenhuis. Onderwijs

kon je in Vianen tot op redelijke hoogte genieten; de maitressenschool herbergde de jongste leerlingen, de Duitse school aan de Tweede Oost Agsterstraat[1] en de Franse school in de Valkenstraat zorgden voor verder onderwijs. Hoewel een priester van het gemeentebestuur toestemming kreeg om gedurende enkele jaren aan enige jonge mannen Latijn te onderwijzen, is een Latijnse school in Vianen niet van de grond gekomen; wie zich wilde voorbereiden op een academische studie moest naar de Latijnse school in bijvoorbeeld Culemborg of Rhenen. Het stadsbeeld werd beheerst door het beroemde slot Batestein met de niet minder beroemde Simpeltoren, een toren "die zonder Lichten en van binnen zonder Woonig is; waarom sommigen hem, niet ten onregt een onbesuisden en onnutten Tooren noemen".

In de directe omgeving van Vianen lag, in het Viaanse bos, het lustslot Amaliastein, "een deftig Gebouw rondsom in zijne Vijvers en bevallig door de aanleggende Beplantingen, die tot het Bosch behooren". Hoogtepunt van een bezoek aan dit oord was ongetwijfeld de verrassing der Vianese "bedriegertjes": "Voorheen vondt men hier verscheiden Fonteinen, die onverwagt den Beschouwer van overal besproeiden. De nieuwsgierigheid om hier den Oranje-boom te zien heeft hier menigen met natte Kleederen doen te rug keeren, dog deeze Waterwerken en deszelfs Overblijfsel zijn voor eenige Jaaren weggenomen" meldt de schrijver van de *Tegenwoordige Staat der Vereenigde Nederlanden* in 1749.

In dit rustige, overzichtelijke en schilderachtige Vianen wordt op 20 april 1760 Willem Anthonij Ockerse gedoopt in de Hervormde kerk, dezelfde kerk die nu nog aan het einde van de Voorstraat staat. Aan dezelfde kant (*de Oostzijde* zei men indertijd) van dezelfde Voorstraat bewonen zijn ouders een huis; het is het veertiende vanaf de Lekpoort, het pand waar thans Gemeentewerken haar bureau heeft.[2] Was zijn vader, Rudolphus Ockerse, plaatselijk en in de regio een belangrijk man als drossaard, notaris en diaken, Willem Anthonij zou het tot landelijke bekendheid brengen.

Zoals zoveel van zijn tijdgenoten was Willem Ockerse een veelzijdig geïnteresseerd man; behalve met zijn eigenlijke vak - hij studeerde theologie en was jarenlang predikant - had hij het druk met veel andere zaken en het is in die bezigheden die aanvankelijk nevenactiviteiten waren, dat Ockerse een rol van enig nationaal belang zal spelen.

In zijn Vianese jeugdjaren merken wij al iets van de ambitieuze veelzijdigheid die hem later zal kenmerken; in zijn jeugdherinneringen klaagt hij bijvoorbeeld over de onderwijzer der Duitse school (het was Dirk Leen) die "noch ware leerlust, noch edelen moed en ijver" bij hem uitlokte; aan de Franse school daarentegen denkt hij met dankbaarheid terug omdat Joseph Desprez de Fonclos appelleerde aan zijn "aanleg tot oefening, vlijt en ambitie".

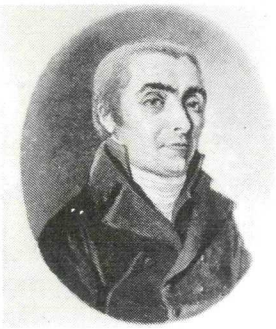

Willem Anthonij Ockerse, waterverf-
tekening door R. Vinkeles.
Foto: Iconografisch Bureau,
foto Rousel.

Nadat Willem in Rhenen en Wageningen de Latijnse scholen had bezocht, ging hij in 1776 in Utrecht studeren; hier kreeg zijn geest aan alle kanten gelegenheid tot ontplooiing; natuurlijk moest de theologie op de eerste plaats komen, maar hoe aantrekkelijk waren niet de historische studiën, hoe graag schreef hij niet kleine romans, gedichten, satyres, boekrecensies, hoe heeft ook niet de karakterkunde, een in die dagen betrekkelijk nieuw terrein, hem beziggehouden. Uit deze actieve en produktieve studententijd bezit Ockerse als hij ruim zestig is nog een hoge stapel opstellen; gelukkig heeft hij niet alles voor zich gehouden: samen met de jonge dichter Jacobus Bellamy en enkele anderen geeft hij in het voorjaar van 1784 een bundeltje uit: *Proeven voor het Verstand, den Smaak en het Hart*. De schrijvende studenten hebben succes met hun korte verhalen, overpeinzingen, gedichten en vertalingen, want na een half jaar volgt een tweede deel. De titel wijst naar de dingen die Ockerse en zijn vrienden - als mensen van hun tijd - belangrijk achtten: een harmonische combinatie van wat men zou kunnen benoemen als ratio, cultuur en gevoel. Vooral het feit dat de uitingen van het hart hier een eigen plaats krijgen, maakt de geschriften van Bellamy, Ockerse en de hunnen modern. Anders echter dan bij Rhijnvis Feith, wiens "sentimentaliteit" in sommige van zijn werken (*Julia* bijvoorbeeld) velen van ons zich van de middelbare school herinneren, wordt het gevoel hier vaak getemperd door een relativerende spot, een trek die de vrienden sterk bewonderen in de Engelse schrijver Laurence Sterne (schrijver van *A Sentimental Journey through France and Italy*).

Niet alleen de theologie, de literatuur, de vriendschap met studenten houden Willem Ockerse in deze jaren bezig; frequente verliefdheden vragen veel van zijn aandacht, hoewel zij hem ook tot werken aanspoorden. Bij dit al komt hij regelmatig terug in Vianen, waar het ouderlijk huis op hem wacht. De eerste keer dat hij als student Vianen binnenkomt, moet hij echter wel even slikken. Zij stadsgenoten spreken hem die de degen opzij voert, gewoon aan met zijn voornaam, terwijl hij student of jongen Heer verwacht had.

Zoals gezegd had ook de karakterkunde zijn interesse; hier werkte de invloed van het werk van de beroemde Zwitserse predikant Johann Kaspar Lavater, die aandacht had gevraagd voor de samenhang tussen iemands lichamelijke uitdrukkingsvormen (bijvoorbeeld zijn gelaatstrekken) en zijn karakter. Willem Ockerse was

gegrepen door de combinatie van geloof, psychologie en wetenschap die uit Lavaters werk sprak. Hij heeft zich in zijn studententijd en in de jaren die erop volgden beziggehouden met de gelaatkunde, de filosofie en uiteraard de theologie, en daarnaast met het hele gebied dat wij tegenwoordig met "menswetenschappen" aanduiden. Het resultaat: *Ontwerp tot eene algemeene charakterkunde*, een werk in drie delen. Als een waar voorloper van sociaal- groeps- en volkenpsychologie tracht Ockerse in dit werk analyses te geven van verschijnselen als: het karakter van de Nederlanders, het karakter van bepaalde groepen (bijvoorbeeld een dorpsgemeenschap, een familie), de invloed van het beroep, de godsdienst, armoede of rijkdom op het karakter. Het boek bracht hem nationale en internationale faam; direkt na het verschijnen van het eerste deel, in 1788, kreeg hij al het verzoek om toestemming te geven voor een Duitse en Franse vertaling.

Intussen was Willem Ockerse afgestudeerd; zijn eerste standplaats werd Baarn. Antoinette Ockerse, zijn zuster, ging met hem mee om het huishouden te doen. Onder Willems Utrechtse studievrienden die in de pastorie op bezoek kwamen vond zij haar echtgenoot, Johannes Petrus Kleyn. Antoinette en haar man werden de grootouders van Hasebroek (schrijver van *Waarheid en Droomen*, tijdgenoot en geestverwant van Nicolaas Beets).J.P. Kleyn en Antoinette Kleyn-Ockerse hebben in het letterkundig leven van hun tijd ook iets betekend: Kleyn schrijft opstellen van literair-theoretische aard, beiden schrijven, Antoinette en haar echtgenoot, afzonderlijk en tesamen, gedichten en kleine prozastukken en daarbij onderhouden zij contacten met figuren van het eerste plan als Hieronymus van Alphen en A.C.W. Staring.

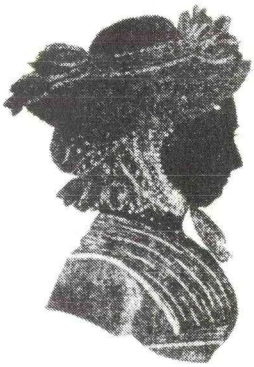

Silhouet van Antoinette Kleyn-Ockerse. "Het zou moeilijk zijn, iets onbevalligers uit te denken dan de wonderlijke toerusting, waarmede men de schoonheid en bevalligheid, waardoor de jeugdige Antoinette moet hebben uitgemunt, zooveel doenlijk heeft pogen te mismaken", verzucht haar kleinzoon J.P. Hasebroek.

In 1786 ging Willem Ockerse naar Wijk bij Duurstede; hij heeft er ruim tien jaar als predikant gewerkt, is er getrouwd en heeft er zijn vier kinderen gekregen. In deze periode van zijn leven houdt hij zich niet alleen bezig met de theologie, literatuur en karakterkunde, maar ook met de politiek bezig; de kiem voor deze interesse was gelegd in Utrecht, het politieke krachtencentrum bij uitstek, waar in zijn studentenjaren het verzet tegen Oranje en de sympathie met de Patriotten zeer duidelijke vormen had aangenomen; als in Nederland de

problemen die samenhangen met de opkomst van de burgers en hun behoefte aan zeggenschap, steeds scherper worden, groeit Willem Ockerses activiteit op dit gebied; aanvankelijk uit hij zich in geschriften, later metterdaad. In 1797, hij woont dan in Amsterdam, wordt hij gekozen tot lid van de Tweede Nationale Vergadering (vergelijkbaar met onze volksvertegenwoordiging), en ook tot voorzitter van de commissie die een grondwet voor de nieuwe Republiek moet maken; zowel in de Nationale Vergadering als in de constitutionele commissie is hij zeer actief; meermalen schrijven zijn tijdgenoten over de gloedvolle redevoeringen die hij voor de volle zaal houdt.

Als het politiek klimaat in Nederland verandert, is Willem Ockerses rol op dit gebied vrijwel uitgespeeld; hij houdt nu lezingen, schrijft (thans vooral recensies, pamfletten en een enkel historisch werk) en keert, na een mislukte poging om in de handel zijn brood te verdienen, terug naar het predikambt. Aan het einde van zijn leven wordt hij benoemd tot Tweede secretaris van de Maatschappij van Weldadigheid, waartoe hij in Den Haag gaat wonen; hij redigeert hier een tijdschrift, correspondeert met vele vooraanstaande Nederlanders en schrijft zijn autobiografie *Vruchten en Resultaten van een Zestigjarig Leven;* het derde deel bleef onvoltooid doordat Ockerse in de periode waarin hij eraan werkte, ziek werd; enige maanden later, op 19 januari 1826, 's middags om vijf uur, overleed hij in zijn huis aan de Prinsenstraat te 's-Gravenhage.

Handtekeningen van notaris Rudolphus Ockerse en zijn zoon Willem Anthonij, daterend van 10 december 1795.

Ockerse liet een omvangrijk oevre na: ruim 20 boeken, waaronder twee vertalingen, zeker zeven werken in samenwerking met anderen geschreven (o.a. de hierboven genoemde *Proeven voor het Verstand, den Smaak en het Hart*), en tientallen recensies en andere tijdschriftartikelen. Behalve het vermelde *Ontwerp tot eene algemeene charakterkunde* is ook de autobiografie van groot belang; het beschrijven van eigen leven was in de tijd dat Ockerse dat deed, betrekkelijk nieuw en ook in deze zin was hij een modern man. Het is overigens in deze levensbeschrijving dat wij veel over Willems jeugd en dus over Vianen kunnen lezen; maar niet alleen het Vianen van zijn jeugd klinkt er in door, want de sterke familiebanden brachten hem vaak terug in zijn geboortestad. Ook na de dood van notaris Ockerse, in 1807, zoeken Antoinette, Willem en de anderen regelmatig de ouderlijke woning; pas na de dood van Willems moeder, Alida Ockerse-Joorman, in 1822, wordt het huis met zijn omvangrijke boedel ("in de voorkamer uitziende op de Voorstraat" bevonden zich o.a. een "ingelegd noten-

bomen bureau", 24 visborden, 28 theekopjes), verkocht aan de timmerman Jan Verhoeff. Daarmee was, althans in feitelijke zin, een einde gekomen aan Willems pied à terre in Vianen, het huis waarvan hij in 1823, als hij zelf 63 is, zegt: " Het verheugt mij nog, welk eene aantrekkelijkheid het ouderlijk huis in de vakantiën en bij elke andere gelegenheid voor mij behield, hoe gaarn ik dat bezocht, en welke nieuwe spoorslagen mij dit gaf (...)".
Zelfs aan een voorlopig oordeel over de betekenis die Willem Ockerses leven en werk voor zijn tijdgenoten of voor de generaties die volgden, gehad mogen hebben, zijn wij nog niet toe; misschien dat ik na uitvoeriger studie nog eens mag terugkomen op deze predikant-poëet-politicus uit het land van Brederode.

Hanna Stouten.

2. Voor de identificatie van het pand gaat mijn hartelijke dank naar de heer J. Ruijter, medewerker ten stadhuize te Vianen.

1. Dit is de huidige Weesdijk.

UIT EEN BRIEF VAN J. MONSTER, HAMILTON (CANADA).

"Met veel belangstelling heb ik kennis genomen van het boeiende verslag van de heer Gosman over het verblijf van generaal La Fayette in Vianen in 1799. Naar mijn mening dient echter in twijfel te worden getrokken dat La Fayette inderdaad zijn intrek nam in het huis "Buitenlust". Weliswaar werd dit met stelligheid geuit in het bekende boekje van Ary Baggerman "Vianen in oude ansichten" (1969), maar in een gesprek dat ik met de heer Baggerman in 1972 over dit onderwerp had, gaf hij te kennen dat er geen dokumenten bewaard zijn gebleven die met zekerheid "Buitenlust" aanwijzen als de verblijfplaats van de generaal. Gezien het feit echter dat de Cambiers een vooraanstaande patriottenfamilie waren, lag het voor de hand dat La Fayette daar zijn intrek zou nemen.

Het komt mij echter voor dat deze conclusie niet gewettigd is, en wel op de volgende gronden. In La Fayette's correspondentie uit die dagen

worden noch de Cambiers, noch "Buitenlust" met een woord genoemd. Voorts is overduidelijk gebleken dat La Fayette's verblijf in Vianen was gekenmerkt door zeer armelijke omstandigheden en dat in de mij beschikbare bronnen de vrienschap en gastvrijheid van de Cambiers ver te zoeken is.

Het volgende is ontleend aan Latzko (p.292 e.v.):
"La Fayette wrote with childish glee to all his friends that once he was on 'republican soil'... The Comtesse de Tessé, who paid them a visit to see how they were getting on, sent a horrified description of their condition. She had to go to Utrecht to buy them plates and knives and forks. Mme de Montagu, Mme de La Fayette's sister added her testimony that it was impossible to stay with them for more then an few days, because they all went hungry to bed every night. Only the host himself was unable to see that anything was lacking. Not a day passed but he was visited by old friends. Officers of the Dutch and the French army accounted it as an honour to sit and starve at La Fayette's table..."

Onder de Franse gasten in Vianen noemt Thomas (p. 375) nog een zéér belangrijke: "L'auteur de la Marseillaise (Rouget de l'Isle), neveu de Bailly, était, dans les troupes auxiliaires françaises de Holland, détaché comme aide de camp du général batave Daendels. Il venait parfois à Vianen parler de son oncle avec La Fayette".

Mogelijk verkeert één van de leden van het Genootschap in de gelegenheid La Fayette's *Memoires et Correspondances* te raadplegen daar het niet uitgesloten is dat dit werk, hier niet beschikbaar, en naar ik meen uit 5 of 6 delen bestaande, verdere opheldering kan geven over La Fayette's Viaans domicilie. Voorts aangezien La Fayette's kleinzoon in Vianen werd geboren en daar dus zeer waarschijnlijk ook gedoopt, zou iemand de Viaanse doopregisters uit die dagen kunnen napluizen - - -".

Bronnen:

Jules Thomas, *Correspondance inédite de La Fayette. Lettres de Prison. Lettres d'Exil. (1793-1801)*. Paris s.d.

Andreas Latzko, *La Fayette,a Life*. New York, 1936.

In ons antiquariaat aanwezig o.a.

verschillende kaarten van Blaeu, Jansonius, Hondius, Covens en Mortier etc. van de Vijfheerenlanden, het Lingebied, Land van Vianen etc. uit de 17e t.m. de 19e eeuw. Tevens enige spotprenten (origineel) zoals vermeld in de 2e jaargang nr. 2) van Vianen en K(Sch)uilenburg en honderden topografische 16e t.m. 19e eeuwse prenten van vele plaatsen en streken in Nederland en Europa, desgewenst naar keuze ingelijst.

„De Bokkeschuur"

Voorstraat 13 - Heukelum a/d Linge (bij Leerdam)

Telefoon 03451 - 2186

In- en verkoop. Géén telefonische inlichtingen, wel is mogelijk telefonisch af te spreken voor bezichtiging in b.v. de avonduren.

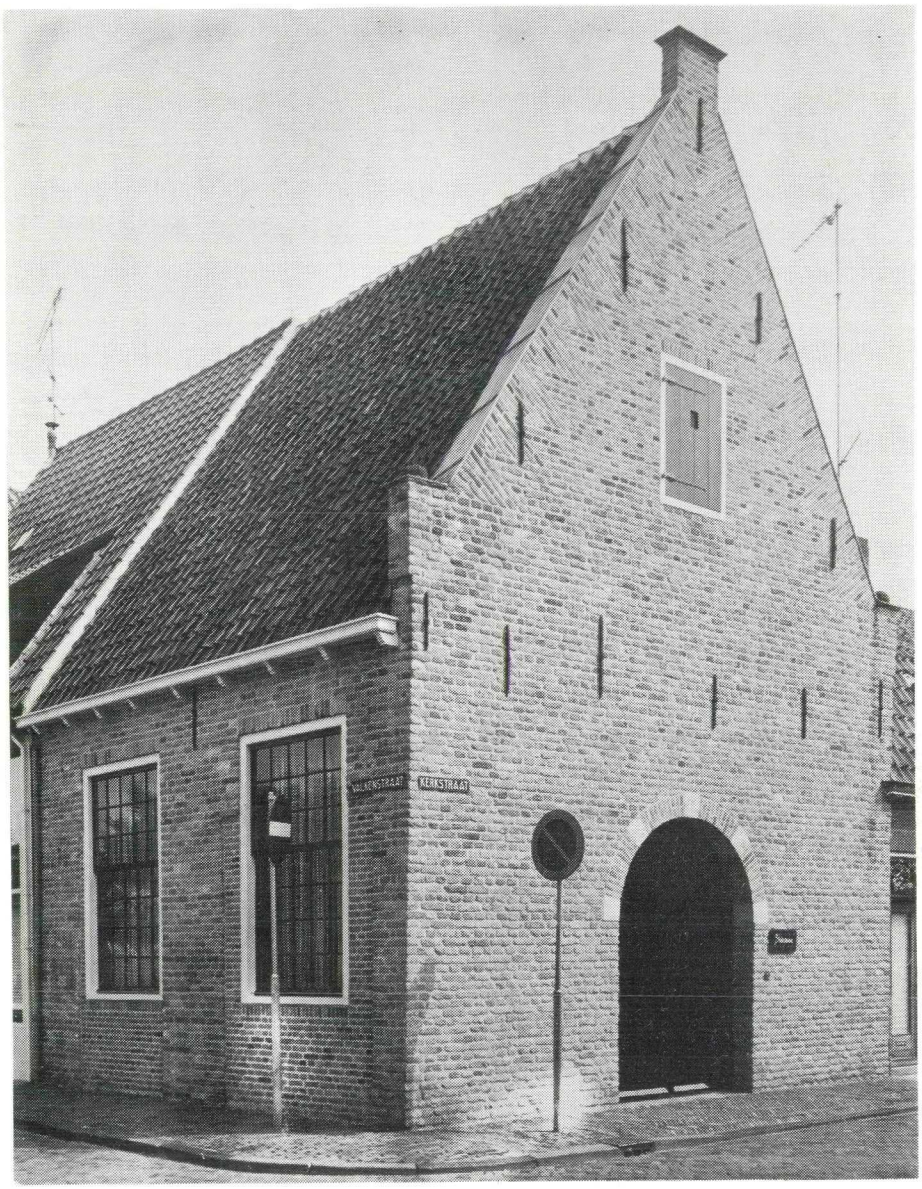

Stadswaag

Architekt: D. Wijma te Velp

B.V. Aannemersbedrijf Woudenberg

Voorstraat 7 - Postbus 3 - Ameide - Telefoon 01836 - 1641 *